

۲۰۲۴/۰۲/۱۹

خلیل الله معروفی / صرف و نحو

تذکر:

مقاله ای، که اینک به سفارش دوستان مشفق و فهیم در دو قسمت تقدیم میگردد، به تاریخ ۱۱ و ۱۲ اپریل ۲۰۱۰ در پورتال فخیم "افغانستان آزاد - آزاد افغانستان" افتخار نشر یافته بود. این مقاله، که ضمن سلسله مقالات «مشکلات املائی دری زبانان» به حیث بخشهای ششم و هفتم به نشر سپرده شده بود، از قواعد "جمعندی در زبان دری" حکایت میکند. این دو قسمت را عجلتاً تقدیم میکنم، تا نوبت به مقاله مفصل و مبسوط موعود در مورد "جات" و "گان" برسد. امیدوارم، که خوانندگان عزیز مقاله را نقادانه از نظر مبارک خود بگذرانند؛ و چه خوب است، که با وجدان منصف و آراسته با "حسن نیت" با آن برخورد نمایند!!!

(خلیل الله معروفی - جرمنی - ۱۹ فبروری ۲۰۲۴)

جمعندی در زبان دری - قسمت اول

و

شان نزول "جات" و "چتیات"

وقتی از جمعندی کلمات سخن میرود، مراد از کلماتی ست که قابلیت جمع شدن را دارند. در مورد "جمع ساختن کلمات" در زبان دری در کتابهای "دستور زبان دری و فارسی" همیشه و به تفصیل سخن رفته است؛ و غالباً هم به همان شکل متحدالمال و کلیشه‌ئی. بررسی حاضر، در حالی، که بر مطالعه کلاسیک و متعارف موضوع نظر دارد، نکاتی را خواهد سفت، که در چنین کتب از آنها مشخصاً و به صراحت سخن نرفته، یا رفته باشد و از نظر این مسکین غائب مانده است:

همان طور، که همه میدانیم، در "زبان دری" به دو نوع جمعندی کلمات روبرو میباشیم؛ یکی "جمعندی دری" و دگر "جمعندی عربی".

۱ - جمعندی دری:

در زبان دری دو علامت اصیل جمعندی را در اختیار داریم، که عبارتند از "ها" و "ان". ترتیب استعمال هر دو نیز بر همه کس و همگان روشن است. در یک کلام میتوان گفت، که ادات "ها" را میتوان برای تمام کلمات قابل جمعندی به کار بست، در حالی، که ادات "ان" بیشتر مخصوص انسان است و در پاره ای از موارد برای "غیر انسان" نیز به کار میرود. در بحث فعلی این نکته مبرهن را، نمیخواهم بشکافم و میروم سراغ نکات مد نظر:

جمع با ادات "ها":

این، که کدام کلمات را میتوان با "ها" جمعندی کرد، مشخص است و ما میدانیم که در دری امروز، هر کلمه قابل جمعندی را از هر قماش و اصل و تباری، که باشد، میتوانیم با ادات "ها" جمع بسازیم. سؤال عمده در اینست، که:

آیا ادات "ها" را باید یکجا با "کلمه" نوشت و یا جدا از آن؟؟؟

به صفحه قاموس کبیر افغانستان خوش آمدید

تعامل طوری ست، که ظاهراً هر دو حالت درست پنداشته شده و هر دو صورت را بالسویه مُجاز و مشروع دانسته اند؛ یعنی:

- "انسان ها" = "انسانها"

- "جنگل ها" = "جنگلها"

- "موی ها" = "مویها"

- "سیب ها" = "سیبها"

- "گدام ها" = "گدامها"

- "غلام ها" = "غلامها"

- "زمین ها" = "زمینها"

- "زمان ها" = "زمانها"

و غیرهم.

من مگر به دلائل ذیل بدین عقیده میباشم، که "ها" باید حتماً و هر مرو و بالضرور، چسپیده و پیوسته با خود کلمه مورد جمعبندی، نوشته شود؛ زیرا:

- کلمه ای، که جمعبندی گردیده، یکجا با ادات "ها"، یک کلمه "واحد" را میسازد و وقتی، که چنین است، باید به حیث کلمه "واحد" هم نوشته شود!!!

- در تمام حالات دیگر، "کلمه جمع" به حیث "کلمه واحد" عرض وجود میکند. به مثالهای متعدد و مختلف النوع ذیل توجه گردد:

- خوانندگان، نویسندگان، بچگان، انسانان، شاگردان، مردان، زنان، دختران، پسران، خران، اسپان، گنجشکان، ...

- مکاتب، اخبار، ضمام، ملل، قواء، عساکر، لوايح، عناصر، عمله، فعله، خدمه، خدم، حشم، قبور، اسراء، علماء، فضلاء، شعراء، ابناء، اطوار، اقوال، اسرار، ابدال، بلاد، بلدان، مَحَن، قَتَن، ...

- معلمین، معلمون، معلمات، مسیحیین، مسیحیون، محصلین، محصلون، محصلات، انقلابیون، ...

- محصولات، معلومات، تشکیلات، بقولات، مراسلات، مواصلات، مؤسسات، ریاضیات، طبیعیات، ... و

- در تمام زبانها - بشمول زبانهای فرنگی - "علامت جمع" با خود "کلمه" به صورت چسپیده و یا حتی "درآمیخته" با آن، نوشته شده و به حیث جزء لایتجزای "کلمه جمع" شمرده میشود.

با این شرح بدین نتیجه میرسیم، که علامت "ها" باید حتماً و بالضرور، پیوسته و چسپیده با اصل "کلمه" نوشته شود!!!

به منظور تشریح بهتر و عملی موضوع، مثالهای فراوان را در زمینه پیش می‌کنم. مگر پیش از آن توجه خواننده گرامی را به دو دسته حروف الفباء جلب میکنم. یکی حروف "ناچسپ" و دیگر حروف "چسپنده". اصطلاحات

د پانو شمیره: له 2 تر 6

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلیکنی د لیکنيزې بنې پازوالي د لیکوال په غاړه ده، هيله من يو خپله لیکنه له رالیولو مخکې په څیر و لولئ

"ناچسب" و "چسپنده" را خود این قلم وضع کرده است، چون دستورنویسان تاکنون حروف الفبای دری را بدین صورت و با این نام و نشان، از هم تفریق نکرده اند:

- "الف، دال، ذال، راء، زاء، واو، های غیرملفوظ" را حرفهای "ناچسب" مینامم، چون با حرف بعد از خود هرگز نمیچسپند. حرف "ز" نیز، که از همین جمله است، مورد توجه بررسی حاضر نمیباشد، چون کلمات مختوم به "ز" در زبان دری بسیار نادرند.

- متباقی حروف الفباء همه "چسپنده" اند، زیرا با حرف بعدی میچسپند.

مثال از کلمات مختوم با حروف "چسپنده":

جایها، جویها، گامها، قلمها، ظلمها، زبانها، انسانها، قفسها، کتابها، جایگاهها، آرامگاهها، راهها، چاهها، ماهها، کوهها، دَها، دَها، کلاها، گروهها، سالها، بالها، سؤالا، جوالها، دیوانها، کلانها، بیابانها، آبدانها، سامانها، جوانها، جانها، سازمانها، اندامها، ناقصها، باعثها، قزاقها، رواقها، قدمها، صنمها، انجمنها، حرمسرایها، کاروانسرایها، طبیعتها، وصیتها، نصیحتها، راکتها، ساکتها، مزاجها، مرجها، برجها، کلوخها، میخها، سیخها، رنگها، دوشکها، بالشها، موشها، پشکها، چوشکها، سیمها، مرامها، وسطها،

طوری، که امثلهٔ بیشمار بالا نشان میدهند، "ها" در چنین حالات با خود "کلمه" چسپیده است.

مثال از کلمات مختوم با حروف "ناچسب":

- الف :

طلاها، دواها، ملاها، مقواها، توتیاها، سینماها، بلاها، فردها، دیده دراه، سراها، جولاه، بالاها،

- دال:

بدها، بندها، سبدها، عددها، لگدها، سدها، صددها، عیدها، نویدها، مقلدها، مولدها، رویدادها، شدادها، شاهددها،

- ذال:

کاغذها، منغذها، التذاذها، شاذها، تعویذها، ملاذها، تلذذها، لذیذها،

- راء:

عمرها، مورها، انبورها، تنبورها، معمارها، دیوارها، مادرها، خواهرها، کشورها، مارها، پندارها، وظندارها،

- زاء:

طرزها، روزها، مرزها، میزها، آبریزها، ترازها، سازها، بازها، رازها، نیازها، آواها، بزازها، ممتازها،

- واو:

جلوها، آبروها، جَوها، جُوها، موها، روها، عموها، جادوها، سیوها، ترازوها، داروها، یابوها، کندوها، پتوها،

- های غیرملفوظ:

علامه ها، دسته ها، پرنده ها، جمله ها، نقطه ها، زبده ها، دروازه ها، خوازه ها، ستاره ها، سیاره ها، قواله ها،

د پانو شمیره: له 3 تر6

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینګه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلپکنی د لیکنیزې بڼې پازوالي د لیکوال په غاړه ده، هیله من یو خپله لیکنه له رالیولو مخکې په څیر و لولئ

چنان، که از مثالهای فروان فوق دیده میشود، "ها" با این کلمات چسبیده نمیتواند. باید توجه داشت، که در چنین موارد، بین کلمه مورد جمعبندی و "ها" هیچ فاصله ای - به استثنای "فاصله تخنیکی"، که اجتناب نپذیر است - به وجود نیاید.

۲ - جمعبندی عربی:

در زبان عربی دو نوع "جمع" وجود دارد:

- ۱ - "جمع سالم"، که بنیاد "مفرد" در آن ویران نمیگردد و گویا "سالم" میماند.
- ۲ - "جمع مکسر" یا "شکسته"، که ضمن آن "ساخت" و "باقت" کلمه "مفرد" در آن تغییر میخورد و گویا میشکند. جمع سالم، که سه علامت دارد، از تمام کلمات ساخته نمیشود:

- "ون" برای "مذکر" در حالت فاعلی:

معلمون، عالمون، کاتبون، محصلون، مسلمون، مفسدون، مسیحیون، کلیبون، صلیبیون، منطقیون، مذهبیون، حواریون، رواقیون، لغویون، نظر به قانون "نحو عربی"، چنین کلمات در جمله به حیث "فاعل" استعمال میگردند.

- "ین" برای مذکر در حالت "مفعولی" - "مفعول صریح" (مفعول بیواسطه) و مفعول بواسطه:

معلمین، کاتبین، محصلین، مسلمین، روحانیین، کلیبین، صلیبیین، رواقیین، سوفسطائیین، لغویین، مسیحیین، این کلمات در جمله به حیث "مفعول" استعمال میگردند؛ یعنی یا فعل جمله بر آنها وارد میگردد (مفعول بیواسطه) و یا یکی از حروف اضافه بر آنها می نشیند (مفعول بواسطه).

در زبان دری جمعبندی با "ین" نسبت به "ون" تداول بیشتر دارد. اما باید دانست، که:

در زبان دری بهتر است، که از جمعبندی با "ون" و "ین" اصلاً خودداری گردد و در عوض از علامت جمع دری "آن" استفاده شود. مثلاً در عوض "محصلین، معلمین، متعلمین، مشوقین، مولدین، مرتجعین، منافقین، مشرکین، مفسدین، موکلین، مقلدین، ..." باید ترکیبات "محصلان، معلمان، متعلمان، مشوقان، مولدان، مرتجعان، منافقان، مشرکان، مفسدان، موکلان، مقلدان" استعمال شوند و آن به دلایل ذیل:

- چون چنان، که در بالا گفته شد، این کلمات جمع در کلام عرب در "حالت مفعولی" استعمال میگردند، در حالی، که همینها را در زبان دری، فارغ از "حالت"؛ یعنی - فاعلی و مفعولی و اضافی - استعمال میکنیم.

- چون کلمات جمع شده با "ین" مخصوص "مذکر" است و جنس مؤنث را دربر گرفته نمیتواند. ازینرو در صورت استعمال "محصلین" باید توأمأً "محصلات" هم آورده شود، تا تمام طیف تحصیل کنندگان یک دستگاه تحصیلی را احتواء کرده بتواند. عیناً به مانند "محصلین و محصلات" باید "متعلمین و متعلمات" و "معلمین و معلمات" و غیرهم نیز توأمان گفته شوند، تا مفهوم کلی را در بر گرفته بتواند.

د پانو شمیره: له 4 تر 6

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینګه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلیکني د لیکنيزي بني پازوالي د لیکوال په غاړه ده، هیله من یو خپله لیکنه له رالیولو مخکې په څیر و لولئ

- "ات" برای "مؤنث"، خواه فاعل واقع گردد و یا مفعول:

این ادات جمع با وجودی که ذاتاً خاص "مؤنث" میباشد، در حالات ذیل تطبیق میگردد:
- تمام کلمات مؤنثی، که مختوم با تای مدور "ة" (های غیرملفوظ - در تحریر دری) باشند:
مشکله - مشکلات؛ معضله - معضلات؛ "ممکنه - ممکنات؛ طریقه - طریقات؛ صحیفه - صحیفات؛ صناعه -
صناعات؛ رقیمه - رقیمات؛ مشالفه - مشالفات؛ محصله - محصلات؛ متعلمه - متعلمات؛ شکایت - شکایات؛ رساله
- رسالات؛

تمام مصادری، که بیشتر از سه حرف داشته باشند. امثله فراوان ذیل موضوع را واضح میسازد.

- مثال از مصادر "مجرد":

نوسان - نوسانات؛ جریان - جریانات؛ بیان - بیانات؛ حکایت - حکایات؛ شکایت - شکایات؛ صنعت - صناعات؛
روایت - روایات؛ جنایت - جنایات؛

- مثال از مصادر "مزید فیه":

ازین زمره برای "زبان دری" هشت مصدر اول از "مصادر دوزاده گانه"، حائز اهمیت اند. ازینرو هرکدام را مشخصاً
از نظر میگذرانم:

باب "تفعیل":

تشکیل - تشکیلات؛ تغییر - تغییرات؛ تزئین - تزئینات؛ تشریح - تشریحات؛ توضیح - توضیحات؛ ترتیب - ترتیبات؛
تمهید - تمهیدات؛

باب "إفعال":

اقدام - اقدامات؛ امکان - امکانات؛ ابداع - ابداعات؛ ایضاح - ایضاحات؛ ایجاب - ایجابات؛ افراز - افرازات؛ اعلان
- اعلانات؛ الزام - الزامات؛

باب "مفاعله":

معامله - معاملات؛ مکالمه - مکالمات؛ مسابقه - مسابقات؛ مطابقه - مطابقات؛ مروده - مرادات، مفاهمه - مفاهمات؛
مناقشه - مناقشات؛ مناسبت - مناسبات؛ مجادله - مجادلات؛

باب "تفعل":

تغیر - تغییرات؛ تحول - تحولات؛ تشوش - تشوشات؛ تشنج - تشنجات؛ ترشح - ترشحات؛ ترسب - ترسبات؛ تصور
- تصورات؛ تتبع - تتبعات؛ تبدل - تبدلات؛ تصنع - تصنعات؛

د پانو شمیره: له 5 تر 6

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینګه کړئ maqalat@afghan-german.de
یادونه: دلیکنی د لیکنیزې بڼې پازوالي د لیکوال په غاړه ده، هیله من یو خپله لیکنه له رالیولو مخکې په څیر و لولئ

باب "تفاعل":

تلاطم - تلاطمت؛ تشابه - تشابهات؛ ترادف - ترادفات؛ تصادف - تصادفات؛ توافق - توافقات؛ تظاهر - تظاهرات؛ تراجم - تراجمات؛ تناقض - تناقضات؛

باب "افعال":

اكتساب - اکتسابات؛ ابتکار - ابتکارات؛ التزام - التزامات؛ اطلاع - اطلاعات؛ اقتراح - اقتراحات؛ اشتباه - اشتباهات؛ اتفاق - اتفاقات؛ اقتباس - اقتباسات؛ اشتهار - اشتهارات؛

باب "انفعال":

انكسار - انکسارات؛ انعکاس - انعکاسات؛ انسداد - انسدادات؛ انفجار - انفجارات؛ انقلاب - انقلابات؛ انقیاد - انقیادات؛ انبساط - انبساطات؛

باب "استفعال":

استدلال - استدلالات؛ استخبار - استخبارات؛ استقلاب - استقلابات؛ استعانه - استعانات؛ استحصال - استحصالات؛ استغاثه - استغاثات؛ استفسار - استفسارات؛ استحکام - استحکامات؛ استقامه - استقامات؛ استثمار - استثمارات؛ استعمار - استعمارات؛ ...

تذکر ضروری و درخور توجه جدی:

"ات" ادات جمعبندي عربي و مخصوص "کلمات عربي" میباشد. ازینرو جمع بستن کلمات "غير عربي" - به شمول کلمات "دري و پشتو و هندی و فرنگی و مغولی و ترکی و غيرهم" - کاملاً خلاف قاعده و نادرست است. بناءً نباید کلماتی از قبیل "میوه، سبزی، ترشی، کارخانه، فابریکه، پرزه" را به شکل "میوه جات، سزیجات، ترشیجات، کارخانجات، فابریکه جات، ترشیجات، پرزه جات" جمع ببندیم. در تمام مثالهای بالا و مثالهای همگون آنها، که به هزاران میرسند، باید در عوض "ات" از "ها" استفاده گردد!!!

در بخش بعدی قسمت متباقی بحث جمعبندي دنبال خواهد گردید.

(خلیل الله معروفی - برلین - ۱۱ اپریل ۲۰۱۰)

جمعبندي در زبان دری - قسمت اول

Maroofi_k_jambandi_dar_zobaan_e_dari_1.pdf

د پانو شمیره: له 6 تر6

افغان جرمن آنلاين په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلیکنی دلیکنیزی بنی پازوالي د لیکوال په غاړه ده ، هیله من یو خپله لیکنه له رالیولو مخکې په څیر و لولئ